

KERNASPEKTE VAN DIE KENNISSOSIOLOGIE VAN KARL MANNHEIM

A.D. Louw

RGN, Privaatsak X417, Pretoria

ABSTRACT

The author deals with certain crucial aspects of the sociology of knowledge of Karl Mannheim in view of the fact that he finds that the increase, worldwide, of interest in ideological difficulties in South Africa can fruitfully be dealt with in terms of this form of sociology. This is justified in part by Mannheim's viewpoint that thought is a function of human existence, and this function emanates from needs based on social factors. He traces Mannheim's use of the term ideology (in Sociology), culminating with the idea that "the birth and death of ideology depends on certain social, economic and 'ecological' factors". Subsequently he deals with a whole line of aspects of the sociology of knowledge as expounded by Mannheim, culminating in the idea that shifts in views with regard to lifeview and underlying values take place when there is a rapid upward (vertical) mobility, leading to uncertainties and a lack of trust in established values.

He concludes the article by referring to the "social determination of actual thinking" and then especially the "existential determination of knowledge". The point is made that because of the correlation between life-situation and thought process there could be a deterministic interpretation of situation. This leads to a certain one-sidedness in his work which constitutes one of the main points of criticism to his work, together with his handling of the concept of knowledge and his strongly historical bias.

In 'n wêreld wat toenemend gekenmerk word deur botsende belange en uiteenlopende standpunte op bykans elke terrein van die samelewing, is die openbare aandag gewoonlik hoofsaaklik gevestig op die onderhawige kwessie waaromheen die gangbare geskille gevoer word. In vele gevalle

weerspieël die divergerende gesigspunte van onderling opponerende groepe en gemeenskappe nie die dieperliggende en onopsigtelike invloede wat maatskaplike faktore dikwels in die lewensituasies van sulke groepe en gemeenskappe uitoefen nie.

Met die toename in wêreldwye belangstelling in die Suid-Afrikaanse interne belangeverskille, gepaard met 'n styging in die omvang van ideologiese geskille, nasionaal en internasionaal, is dit nie onvanpas om weer kennis te neem van die belangrikheid van die kennissosiologie vir besinners oor die problematiek van die plaaslike situasie nie. Om hierdie rede is die gedagtes van die sosioloog Karl Mannheim vandag vir Suid-Afrikaners net so aktueel as in die verlede, toe plaaslike gebeure vir die internasionale gemeenskap van minder belang was en interne ideologiese geskille hoofsaaklik tot een bevolkingsgroep beperk was.

By 'n eerste kennisname van die inhoud van Mannheim se denke vind die student in die Sosiologie dikwels moeite om die besondere aard van hierdie skrywer se gesigspunte te vertolk. Nie net is sy skryfstyl op verskeie plekke moeilik volgbaar nie, maar die veelal hoë vlak van abstraksie maak die volgehoue lens van veral sy hoofgeskifte inderdaad veeleisend. Nogtans word sy werke nog steeds wyd gelees. Die uitklaring van 'n aantal begrippe en kerndenkebeelde in sy beskouings van die samelewing kan egter verhelderend werk vir veral die leser wat 'n behoefte voel om enigermate 'n oriëntasie in sy denke te ondergaan maar oor min agtergrond in die kennissosiologie beskik. Terselfdertyd sal 'n bondige waardebepalende bespreking 'n aanduiding kan gee van die plek wat sy kennissosiologie in die breë bestek van die sosiologiese spektrum inneem.

Mannheim se sieninge van die kennissosiologie is primêr vervat in sy werke *Ideology and Utopia : An introduction to the sociology of knowledge* (1936) en *Essays on the Sociology of knowledge* (1952). Saam vorm hierdie twee werke een van die indringendste en uitvoerigste ondersoeke tot dusver na die grondslae van die kennissosiologie. Eersgenoemde werk, waarvan 'n deel oorspronklik in Duits verskyn het, behels reeds al die kerngedagtes van Mannheim se sosiologiese perspektief. Dit was een van die eerste geskifte waarin daar in die titel van 'n werk - in hierdie geval die deeltitel - van die woorde "sociology of knowledge" gebruik gemaak is. Harris (1968:15) noem dit 'n "pionier work", Ascoli (1938:103)

bestempel dit as "a document of great and lasting value" Birnbaum (1971:439vn.) noem dit 'n "classical reference" en Bluhm (1974:20) verwys na die outeur daarvan as "known as the father of the 'sociology of knowledge'". Dit is dan ook hierdie werk wat as hoofverwysingsbron vir die doeleindes van ons bespreking sal dien.

Wesenlik is Mannheim se standpunt dat die denke 'n funksie van die menslike bestaan is en dat hierdie funksie primêr 'n uitvloeisel is van behoeftes gebaseer op maatskaplike faktore. Met hierdie siening volg Mannheim in die spore van Marx en Durkheim, wat ook in 'n mindere of meerdere mate die invloed van maatskaplike faktore op die denke aangeraak het. Vir Marx (1942:356) was dit mense se "social being that determines their consciousness", terwyl Durkheim van die begrippe klas, tyd, ruimte en kousaliteit beweer dat "the things which they express are of a social nature" en "their contents are the different aspects of the social being" (1915:440).

Mannheim se kennis sosiologie is wesenlik 'n uitbouing van sy teorie oor ideologie, en laasgenoemde hang ten nouste saam met die sosiale grondslag of konteks van enige groep wat deur 'n spesifieke perspektief, lewens- of wêreldbeskouing gekenmerk word. Laasgenoemde is herleibaar na en word oorwegend beïnvloed deur faktore in die sosiale omstandighede van daardie groep en wanneer hierdie faktore verander, vind daar ook verandering plaas in die sieninge en perspektief van die onderhawige groep. Dit is dus moontlik, beweer Mannheim (1936:73-74), 'to investigate the hypothesis that, in the past as well as in the present, the dominant modes of thought are supplemented by new categories when the social basis of the group, of which these thought-forms are characteristic, disintegrates or is transformed under the impact of social change".

Die ontleding van die situasie van 'n spesifieke groep ten einde 'n verband te vind tussen groepsituasie en groepdenke beslaan, volgens Mannheim, die kern van 'n ideologiese analise. As hierdie beginsel na alle groepe en van alle tye deurgetrek word, en dit ook op die situasie van die ontleder en sy eie omstandighede en behoeftes toegepas word, het ons met die kennis sosiologie te doen. Laasgenoemde noem Mannheim sy eie "general form of the total conception of ideology". In terme hiervan kan die ontleder dus ook 'n ideologieanalise van sy eie standpunte

naas dié van ander onderneem. Die algemene vorm van die totale konsep van ideologie het egter altyd te doen met die totale algemene denkstruktuur van 'n individu of groep en nie met die ideosinkratiese aspekte daarvan nie. Dit gaan hier om denke wat tipies is van 'n besondere perspektief of tydperk wat na 'n spesifieke situasie herleibaar is. Die kennissosiologie stel hierdie denkstruktuur tot probleem "as it appears in different currents of thought and historical-social groups" (Mannheim, 1936:238). Geïsoleerde uitlatings en bewerings vorm dus geen studieobjek vir die kennissosiologie nie aangesien hulle verdraaid, vervals of nie-veiteenwoordigend van 'n bepaalde gesigspunt of denktrant mag wees. Hulle dien egter wel as studieobjek indien hulle 'n bepaalde denkstruktuur weerspieël.

Van die ideologiese dimensie in die menslike denke en die verband daarvan met die samelewingsopset merk Mannheim (1936:239) die volgende op: "... the use of the term 'ideology' in the sociology of knowledge has no moral or denunciatory intent. It points rather to a research interest which leads to the raising of the question when and where social structures come to express themselves in the structure of assertions and in what sense the former concretely determine the latter". Dit is dus die taak van die kennissosiologie om ondersoek in te stel na die maatskaplike bepaaldheid van die denke - die wyse waarop dit plaasvind, sowel as die omvang daarvan. Die definisie van die kennissosiologie formuleer hy soos volg: "... a discipline which explores the functional dependence of each intellectual standpoint on the differentiated social group reality standing behind it, which sets itself the task of retracing the evolutions of the various standpoints" (Mannheim 1952:190).

Die ontwikkeling van standpunte word deur Mannheim ten nouste aan sosiale posisie gekoppel, en hieroor merk Parsons (1969:1054) op dat "any treatment of the problems of empirical rationality and its limitations in a sociological context would be incomplete without Mannheim's statement of position". La Palombara (1971:257-258) wys voorts op Mannheim se belangrike bydrae met betrekking tot sy klem op die siening dat "the birth and death of ideology depends on certain social, economic and ecological factors".

ASPEKTE VAN MANNHEIM SE KENNISSOSIOLOGIE

1. Die begrip "ideologie", waaromheen die kennissosiologie verweef is, is ontwikkel teen die agtergrond van politieke worsteling. In die konteks van opponering en stryd assosieer Mannheim die begrip met heersende groepe wie se denke so belangegebonde geword het dat hulle nie meer in staat is om feite raak te sien wat vir hulle oorheersingsgevoel ondermynend is nie. Die begrip impliseer voorts dat groepdenke in sekere situasies die werklike omstandighede van die samelewing vir sigself sowel as vir andere verduister. Hierteenoor staan utopiese denke, d.i. revolutionêre ideologieë, wat verteenwoordigend is van die gesigspunt van sekere onderdrukte groepe. Laasgenoemde is so intens gemoeid met die vernietiging of omvorming van 'n gegewe toestand in of van die samelewing dat hulle onwetend slegs die negatiewe aspekte van die situasie onderken. "Their thought is never a diagnosis of the situation: it can be used only as a direction of action ... (it) hides certain aspects of reality. It turns its back on everything which would shake its belief or paralyse its desire to change things" (Mannheim 1936:36). Dit was hier, volgens Mannheim, op die toneel van politieke konflik, dat die besef gekristalliseer het van die rol van onbewuste kollektiewe motiveringe onderliggend aan uiteenlopende denkrigtings binne sowel as buite die veld van politieke handeling.
2. Waar die begrip "ideologie" in die politieke kader dikwels teen opponente as 'n verwyt of beskuldiging vir onpraktiese denke aangewend is, verkry dit in die kennissosiologie akademiese status. "What was once the intellectual armament of a party is transformed into a method of research in social and intellectual history generally" (Mannheim 1936:69). Dit is dus die taak van die sosiologiese geskiedenis van die denke om 'n onpartydige, of te wél nie waardebepalende, ontleding te voltrek van alle moontlike faktore wat in enige gangbare of gewese sosiale situasie 'n invloed op denke het of kon gehad het. So 'n sosiologiegeoriënteerde geskiedenis van denkbeelde sal, volgens Mannheim (ibid), die moderne mens voorsien van 'n hersiene visie op die historiese proses in sy geheel.

3. As nie waardebepalende gesigpunt vir sosiologiese analise betrek die kennis sosiologie geen regstreekse epistemologiese of ontologiese implikasies wat dit vir empiriese aanwending onaanvaarbaar maak nie. Dit is nie 'n waarheidsteorie nie. 'n Ideologiese analise wil nie op 'n relativisme afstuur nie maar wel op 'n metodologiese grondslag instrumenteel betekenisvol wees. Toepaslik is hier Apter (1964:39) se opmerking oor sosiale wetenskap en ideologie: "Social science has become the ultimate ideology and science the ultimate talisman against cynicism. It defines its own purposes through the logic of enquiry".
4. Die begrip "denke" is onlosmaaklik verbonde aan die begrip "klas". Konsepsies (denke) hang saam met sosiaal-historiese kontekste - veral met klassestruktuur en klasseverhoudinge - en "the structure of society and its corresponding intellectual forms vary with the relations between social classes" (Mannheim 1936:60). Mannheim, soos Marx, verteenwoordig dus 'n strukturalistiese benadering.
5. Wanneer Mannheim gebruik maak van uitsprake soos "structural differences in minds", "forms of knowledge", "categories (of thought) other than our own" en "fundamentally divergent thought systems", gaan dit nie om verskille in die logisiteit en eie aard van die denke self nie maar om verskille tussen waardeoriëntasies wat situasiegebonde is. Na gelang behoeftes en waardes binne spesifieke kontekste varieer, verskil denkpatrone in en oor daardie kontekste. Dit gaan in werklikheid om ideologiese of te wel perspektiewese verskille wat ten nouste saamhang met maatskaplike faktore in die situasie van die groep of kollektiwiteit self. "Knowledge is from the very beginning a co-operative process of group life in which everyone unfolds his knowledge within the framework of a common fate, a common activity, and the overcoming of common difficulties ... the subordinate groups and state in a functionally differentiated society have a different experiential approach to the common contents of the objects of their world" (Mannheim, 1936:26).
6. Die begrip "kennis" in die term kennis sosiologie dui nie net bloot op feitlikheid nie. Inhoude is vir Mannheim slegs betekenisvol in die sin dat hulle draers van normatiewe en waardeoriëntasies is. "The full emergence of the sociological point of view regarding

knowledge carries with it the gradual uncovering of the irrational foundation of national knowledge" (Mannheim, 1936:28). Die begrip "kennis", net soos die begrip 'Wissen' in die oorspronklike term Wissenssoziologie, wys in die kennissosiologie heen op enigiets waarvan mense bewus is of waarvan hulle ervaring het afgesien van die aard daarvan.

7. As aanvaar word dat waardeoriëntasies en waardesisteme onvermydelik ook betekenisisteme is, word dit duidelik waarom Mannheim alle denke as sosiaal-histories bepaald beskou. Van betekenis op groepvlak merk hy op dat hulle 'gebeure' vir die groep 'sosialiseer'. Voorts: "We belong to a group ... primarily because we see the world and certain things in the world the way it does (i.e. in terms of the meanings of the group in question). In every concept, in every concrete meaning, there is contained a crystallization of the experiences of a certain group" (Mannheim, 1936:19). Hierdie insig is vir Mannheim (1936:61) van kardinale belang vir begrip van historiese tydvakke: "Every fact and event in an historical period is only explicable in terms of meaning, and meaning in its turn always refers to another meaning. Thus the conception of the unity and interdependence of meaning in a period always underlies the interpretation of that period interdependent system of meanings varies both in all its parts and its totality from one historical period to another". Die begrip 'betekenis' verkry so 'n wesenlike plek in ideologiese ontledings binne die kennissosiologie aangesien, in groeps- en kollektiwiteitsverband, slegs dit betekenisvol kan wees waaraan betekenis toegeskryf word. Hierdie opvatting is waarskynlik die kern van Mannheim se beskouings betreffende die verhouding tussen groepdenke en groepsituasie.

8. Dat waardes, norme en doelstellings inhoudelik as objektiewe sosiale entiteite beskou moet word, word deur Mannheim (1936:73) summier afgewys: "The view which holds that all cultural life is an orientation towards objective values is just one more illustration of a typically modern rationalistic disregard for the basic irrational mechanisms which govern man's relation to his world". Dieselfde geld vir norme: "There is ... no norm which can lay claim to formal validity and which

can be abstracted as a constant universal formal element from its historically changing content" (ibid).

Uit bostaande is dit duidelik dat Mannheim hom van 'n rasionalistiese benadering in die wetenskap distansieer. Sy voorkeur is vir die irrasionele onderbou in menslike gedrag, en sy studieobjek is altyd die individuele groep of kollektiwiteit in situasieverband.

Mannheim (1936:75) wys die moontlikheid af van blywende waarheid in, of sekerheid van, ons kennis van die wêreld. Dit is eerder die mens se onsekerheid wat hom in staat stel om veel nader aan die realiteit te beweeg. Sy opvatting van die begrip 'feit', as verbandhoudend met die begrip 'waarheid', beredeneer hy soos volg: "... the question of the nature of facts is in itself a considerable problem. They exist for the mind always in an intellectual and social context. That they can be understood and formulated implies already the existence of a conceptual apparatus. And if this conceptual apparatus is the same for all the members of the group, the presuppositions (i.e. the possible social and intellectual values), which underlie the individual concepts, never become perceptible. The somnambulistic certainty that has existed with reference to the problem of truth during stable periods of history thus becomes intelligible" (Mannheim, 1936:91).

9. Die moontlike aanklag teen die kennisosiologie as sou dit relativisties wees, word deur Mannheim op grond van sy begrip 'relasionisme' teengestaan. Onder laasgenoemde verstaan hy 'n raamwerk van onderling samehangende betekenis wat in 'n bepaalde maatskaplike situasie geld. "Such a system of meanings is possible and valid only in a given type of historical existence to which, for a time, it furnishes appropriate expression" (Mannheim, 1936:76). Maar dit beteken nie dat 'n stel betekenis of 'n realiteitsvisie bloot skyn is omdat dit situasiegebonde is nie. Dit beteken wel dat daar onderliggend aan alle kennis en gesigspunte ene of ander faktor of stel faktore aanwesig is wat 'n ideologiese rol speel in die situasie van diegene wat dit tot stand bring.

10. Die verskillende manifestasies van kennis en gesigspunte is tekenend van die diversiteit van die maatskaplike realiteit. Die nie-waardebepalende konsep van ideologie wil hiermee rekening hou en daardeur onbevooroordeelde erkenning verleen aan die eiewaarde van elke vorm van groepsuitdrukking. "We have ... as the theme of this non-evaluative study of ideology the relationship of all partial knowledge and its component elements to the larger body of meaning, and ultimately to the structure of historical reality" (Mannheim, 1936:77). Die verskeidenheid gesigspunte en vorme (manifestasies) van kennis het dus onderling 'n komplementêre en/of supplementêre funksie in die lang evolusionêre en historiese proses van wording en verandering. Die saambestaan van verskillende perspektiewe impliseer egter nie neutraliteit en onderlinge verdraagsaamheid nie; intendeel, "narrowness and the limitations which restrict one point of view tend to be corrected by clashing with the opposite points of view" (Mannheim, 1936:72).

Hierdie siening van Mannheim, naamlik dat ontwikkeling via onderlinge stryd geskied, plaas hom onmiddellik in die tradisie van die konfliktsosiologie.

11. Volgens Mannheim vind verskuiwings in opvattinge oor lewensbeskouing en grondliggende waardes plaas wanneer snelle vertikale mobiliteit geskied. Hierdie verskuiwings bring onsekerheid mee wat tot 'n verlies aan vertroue in gevestigde waardes lei. Mannheim werk egter nie 'n teorie vir sosiale verandering uit om vertikale mobiliteit te verklaar nie.

Oor die aard van die kennissosiologie stel Mannheim dit dat hierdie dissipline 'n tweeledige karakter het. Enersyds is dit 'n teorie en andersyds 'n histories-sosiologiese navorsingsmetode. Omdat die kennissosiologie by uitstek bekend is vir die teoretiese trefkrag daarvan, sal daar in die volgende paragrawe slegs aan hierdie kant van die dissipline aandag bestee word.

Dit gaan in die kennissosiologie om empiriese ondersoeke na die maatskaplike bepaaldheid van die "denke" ('thought') en

'kennis' ('knowledge'). Mannheim noem dit die "social determination of actual thinking" en, veral, die "existential determination of knowledge". Hierdie breë formulering perk hy enigermate in met die volgende kwalifikasies: die invloed van situasionele faktore op die denke kan as 'n feit beskou word indien aangetoon kan word, ten eerste, dat in sekere vertakkinge van die denke die mens se proses van kennisverkryging histories nie volgens suiwer logiese moontlikhede of volgens immanente wette ontwikkel het nie maar in vele kritiese opsigte deur nie-kognitiewe of te wel eksistensiële faktore beïnvloed is; ten tweede dat die invloed van hierdie faktore die konkrete inhoudelikheid van kennis in so 'n mate binnedring dat dit 'n beslissende uitwerking het op die aard en omvang van kollektiwiteite of groepe se ervaring en waarneming van hulle situasie. Dit gaan naamlik om invloede op die 'perspektief' van die groep. Onder hierdie begrip verstaan Mannheim (1936:239) die volgende: "It points ... to a research interest which leads to the raising of the question when and where social structures come to express themselves in the structure of assertions, and in what sense the former concretely determine the latter".

Oor die begrip 'determineer', soos deur Mannheim aangewend, dien enkele opmerkings gemaak te word. In sy bespreking van die verband tussen groepdenke en eksistensiële (situasionele, maatskaplike) faktore gebruik hy verskillende terme om die aard van die relasie aan te toon. Voorbeelde hiervan is "connected with", "intimate interaction", "conditioned by", "correlatives of", "functional dependence", "express", "characteristic of" en "determine". Die relasie is dus nie uitsluitlik gestreng of absolute determinerende oorsaaklikheid nie. In 'n voetnoot in die laaste hoofstuk van *Ideology and Utopia* gee Mannheim (1936:239) 'n aanduiding van wat hy onder determinering verstaan: "... we leave the meaning of 'determination' open, and only empirical investigation will show us how strict is the correlation between life situation and thought-process, or what scope exists for variation in the correlation".

In die lig van bogenoemde blyk dit dus dat daar regverdiging is vir 'n breë interpretasie van die taak van die kennissosiologie, en verskeie skrywers het reeds in 'n mindere of meerdere mate hieraan aandag gegee (vgl. Botomore, 1956; Stark, 1958, hfst. 3; Recker en Dahlke, 1942:310-11; Frankel, 1956; en Arian, 1967, se studie oor die invloed

van denkbearde op waarneming en gedrag). Alhoewel Mannheim (1952:275) erken dat wederkerige beïnvloeding tussen denke en maatskaplike situasies moontlik is, het sy benadering wesenlik 'n deterministiese inslag gehad. Wanneer hy oor die invloed van die ekonomiese sisteem op mense se denke skryf, erken hy dat hy die omgekeerde potensiaal van die verhouding nalaat ter wille van 'n spesifieke doelstelling, naamlik: "... we wished for once to work out all implications of one aspect of the connection between the two" (Mannheim, 1952:27). Hierdie beklemtoning van een pool van die relasies wat hy onder oë neem, naamlik die diepliggende en indringende funksie van nie kognitiewe faktore, word deurgaans deur hom gehandhaaf. So stel hy ook die wiskunde en tegniese vaardighede - die enigste manifestasies van denke wat hy as 'neutraal' of te wel nie-ideologies klassifiseer - onder menslike behoeftes aan die oorkoming van probleme in die lewenssituasie. Tegniek (en tegnologie) is dus vir hom ontwikkelings wat in diens van ander breër lewensbelange staan.

Die belangrikste kritiek teen Mannheim vloei juis uit hierdie eensydigheid van sy bespreking voort. Verskeie sosioloë het sy kennissosiologie as relativisties beoordeel - 'n aanklag wat Mannheim voorsien het en wat hy met sy lering oor relasionisme probeer teenstaan het. Sy relasionisme gaan egter gebuk onder 'n miskenning van die eie kriteria van die denke en 'n gebrek aan 'n onderskeiding tussen verifieerbare kennis enersyds en blote menings, beskouinge, opvattinge en aanvaardinge op grond van oorlewering andersyds. Die denke word te eensydiglik geskilder as die produk van 'n sosiaal historiese situasie en dit lei daartoe dat die ontstaan van wetenskaplike kennis as 'n maatskaplike instelling met 'n eie geskiedenis negeer word. Om hierdie rede ontsnap Mannheim nie die aanklag van determinisme nie en is sy kennissosiologie meer toepaslik op nie-tegnologiese samelewings en gemeenskappe, en op maatskaplike strukture waarin mag (en politieke handeling) as instelling 'n dominante posisie inneem teenoor alle ander instellings.

Hierdie kritiek geld vir Mannheim se kennissosiologie maar nie vir sy ideologiese konsep nie omdat laasgenoemde wesenlik 'n metodologiese tegniek behels, nie ewaluatief is nie en spesifiek gemoeid is met die blootlegging en uitligting van die relatiewe en veranderlike elemente in situasiegebonde idees en betekenissisteme. Die ideologiese analise leen

sig besonder effektief vir begrip van situasies van konflik of potensiële konflik afgesien van die vlak waarop dit geskied.

Die hedendaagse wetenskapsosiologie kan regstreeks na Mannheim se kennissosiologie herlei word in die sin dat dit 'n uitvloeiing van die kritiese evaluering van sy konsep van kennis is. 'n Tweede uitvloeiing hiervan, maar veel resenter, is die ontwikkeling van 'n 'Sociology of Belief' (Dixon, 1980).

Die verbetering van lewenskwaliteit vir die inheemse volke en Nie-blanke bevolkingsgroepe in die RSA skep binne die gelede van hierdie kollektiwiteite en groeperinge strowes wat opsigtelik weerspieël word in die uitsprake van kerklike, politieke en kultuurleiers. In die rasionele beargumentering van wenslik en onwenslik binne en tussen die onderskeie groeperinge, insluitende die heersende Blanke segment, word op minder opsigtelike wyse van die diepste groepswaardes in die spel gebring - waardes wat in verband gebring kan word met groepservaring, situasiegebondenheid en sosiale posisie d.i. maatskaplike faktore wat 'n belangrike rol speel in die lewenspatroon en lewensuitkyk van groeperinge en gemeenskappe wat sosiaal verwyderd staan van mekaar. Mannheim se verdienste is dat hy die rol van hierdie nie-opsigtelike faktore pertinent onder die aandag gebring het.

BRONNELYS

APTER, D.E. 1964. ed. Ideology and discontent. London: The Free Press.

ARIAN, A. 1967. The role of ideology in determining behaviour. *The Sociological Review*, 15 (1):47-57.

ASCOLI, Max. 1938. On Mannheim's 'Ideology and Utopia'. *Social Research*, February, 101-106.

BECKER, H., DAHLKE C. 1942. Max Scheler's sociology of knowledge. *Philosophy and phenomenological research*, 2 : 310-322. March.

DIRNBAUM, N. 1971. *Toward a critical sociology*. New York : Oxford University Press.

BLEHM, W. I. 1974. *Ideologies and attitudes : modern political culture*. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall.

BOTTOMORE, T.B. 1956. *Some reflections on the sociology of knowledge*. *The British Journal of Sociology*, 7 : 52-58.

DIXON, K. 1980. *The Sociology of belief*. London : Routledge and Kegan Paul.

DURKHEIM, Emile. 1915. *The elementary forms of the religious life*. Translated by J.W. Swain. London : George Allen and Unwin.

FRANKEL, C. 1956. *The case for modern man*. New York : Harper.

HARRIS, N. 1968. *Beliefs in society*. Middlesex : Penguin Books.

LA PALOMBARA, J. 1971. *A dissenting view*. (In Rejai, M. *Decline of ideology*. Chicago : Aldine-Atherton, pp.257-258.)

MANNHEIM, Karl. 1936 *Ideology and Utopia*. London : Routledge and Kegan Paul.

MANNHEIM, Karl. 1952. *Essays on the sociology of knowledge*. New York : Oxford University Press.

MARX, Karl. 1942. *A contribution to the critique of political economy*. (In Dutt, C.P. *Karl Marx, selected works*. Vol 1. London : Lawrence and Wishart, p. 356.)

PARSONS, Talcott. 1969. *Value and belief patterns*. Part four, Sec. B. (In Parsons, Talcott et al. *Theories of Society*. Vol.II. New York : The Free Press, p. 1054.)

STARK, W. 1958. *The sociology of knowledge*. London : Routledge and Kegan Paul.